Додаток до листа
Міністерства освіти і науки
України
від _____ № _____

Методичні рекомендації
щодо організації роботи з попередження вербування неповнолітніх та профілактики насильницької поведінки в закладах освіти

У сучасних умовах збройної агресії російської федерації проти України значно зросли ризики використання інформаційно-психологічного впливу на дітей та підлітків. Окрему загрозу становлять спроби вербування дітей і підлітків через соціальні мережі, онлайн-ігри, месенджери, псевдогромадські або «волонтерські» ініціативи, а також через використання маніпулятивних технік психологічного впливу.

Такі дії можуть бути спрямовані на:

втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність;

шантаж та психологічний тиск;

формування деструктивних моделей поведінки;

провокування насильницьких дій у закладах освіти тощо.

Звертаємо увагу, що кримінальна відповідальність в Україні наступає з 16 років, а в деяких випадках – з 14 років.

Зокрема, кримінальна відповідальність за вчинення дій, що кваліфікуються як терористичний акт (підпали, теракти, мінування та інші особливо тяжкі злочини проти громадської безпеки тощо), згідно зі статтею 258 «Терористичний акт» Кримінального кодексу України (далі - ККУ), настає з 14 років та передбачає санкції від 5 років до довічного ув’язнення.

Також підлітки несуть відповідальність згідно зі статтею 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до Законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» ККУ. Відповідно будь-яке поширення інформації, здійснення фото та відео фіксації, інші дії, які можуть вважатися поширенням інформації про Збройні Сили України несе ризик кримінальної відповідальності.

Крім того, розголошення, публікація, фото/відеозйомка з подальшим викладенням у соцмережі, а також пересилання у месенджерах або повідомлення іншій особі фото та відео військових об’єктів чи критичної інфраструктури, у тому числі складських приміщень, виробництв, мостів, аеродрому (у тому числі військового) чи якогось іншого військового об’єкта, характерних ознак, які знаходяться поблизу об’єктів військового призначення або об'єктів критичної інфраструктури (ГЕС, ТЕЦ тощо) є порушенням статті 114-2 КМУ та тягне за собою кримінальну відповідальність.

Рекомендуємо закладам освіти посилити роботу щодо попередження випадків та виявлення здобувачів освіти, які можуть **становити потенційну загрозу для інших або для себе,** бути залученими до протиправної діяльності, у тому числі використані ворогом для здійснення диверсій чи іншої протиправної діяльності, з урахуванням сучасних безпекових викликів і реалій воєнного стану в Україні.

Акцентуємо увагу на можливості швидкого зв'язку з правоохоронними органами, зокрема, телеграм-боті СБУ «Спали» ФСБешника» https://t.me/Spaly_FSB_bot, у якому можна невідкладно повідомити про спроби вербування. Рекомендуємо цю інформацію довести до відома учасникам освітнього процесу.

З метою захисту дітей необхідно створити налагоджену системну взаємодію сім'ї, закладу освіти, правоохоронних органів та громади, що передбачає своєчасний обмін інформацією, узгоджені дії щодо попередження ризиків, спільне виявлення та реагування на потенційно небезпечні ситуації, а також формування єдиного безпечного середовища для розвитку та підтримки дитини.

Організація роботи у закладах освіти з цього напрямку має передбачати:

постійне спостереження за поведінковими, емоційними та соціальними змінами здобувачів освіти;

створення внутрішнього механізму оперативного інформування про потенційні ризики;

чітке визначення алгоритмів реагування педагогічних працівників;

розвиток взаємодії в межах закладу освіти (адміністрація, психологічна служба, класні керівники тощо);

формування міжвідомчої взаємодії;

проведення регулярної просвітницької роботи з учнями та батьками.

Важливо формувати у здобувачів освіти навички критичного мислення, безпечної поведінки в інтернеті та вміння своєчасно звертатися по допомогу в разі виникнення загроз або ризикових ситуацій.

Звертаємо увагу, що відповідно до статті 51 Закону України «Про повну загальну середню освіту» педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійну кваліфікацію, зокрема щодо психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Педагогічні працівники повинні бути обізнаними щодо:

виявлення ранніх ознак ризикової поведінки;

розпізнавання спроб вербування та маніпуляцій;

реагування на зміни психоемоційного стану здобувачів освіти;

недопущення стигматизації дітей із психологічними труднощами;

формування безпечного та підтримуючого освітнього середовища.

Варто пам'ятати, що у більшості випадків особа, яка має намір вчинити насильство, проходить певну моральну або фізичну підготовку та може уявляти

або моделювати свої подальші дії. Підготовка до акту насильства потребує часу, оскільки людина заздалегідь продумує свої дії.

Рекомендуємо звертати увагу на запитання, що можуть виникати у дітей, пов'язані зі смертю та безпекою, зокрема: «чи боляче помирати?», «що буде, якщо в когось знайдуть вибухівку?», «чи можуть дітей ув'язнювати?» тощо. Подібні запитання інколи можуть свідчити про те, що здобувач освіти розмірковує над темою насильства або зазнає стороннього впливу, спрямованого на спонукання до небезпечних дій.

У такому разі важливо приділити здобувачеві освіти увагу: спокійно обговорити, що саме його турбує, вислухати без осуду та запропонувати підтримку й допомогу.

Досвід міжнародних досліджень свідчить, що значна частина осіб, які планували насильницькі дії, заздалегідь демонстрували певні тривожні «сигнали» у своїй поведінці.

До таких «сигналів» можуть належати:

різка зміна поведінки або соціальної активності;

емоційна нестабільність, агресія або апатія;

підвищений інтерес до тем насильства, зброї або вибухових речовин;

висловлювання натяків на агресивні дії;

соціальна ізоляція або булінг;

поява коштів невідомого походження;

підвищена таємничість, особливо в цифровому середовищі;

різкі зміни у навчальній мотивації та поведінці.

Особливу увагу слід приділяти так званим «витокам намірів» — прямим або непрямим повідомленням про можливі насильницькі дії.

Звертаємо увагу, що наявність психоемоційних розладів не є ознакою потенційної небезпеки та не може бути підставою для дискримінації дитини.

До можливих індикаторів ризику належать:

Поведінкові зміни (різка ізоляція; агресія або апатія; зміни у колі спілкування).

Емоційна нестабільність (дратівливість; депресивні прояви; тривожність, страх).

Інтерес до насильства або зброї (захоплення темами насильства; відповідні малюнки, тексти, публікації).

Соціальна ізоляція або булінг (відчуження; відчуття несправедливості або приниження).

Погрози або «витік намірів» (прямі або непрямі погрози; натяки на майбутні дії).

Фінансові та поведінкові зміни (поява грошей невідомого походження; пошук «легких заробітків»).

Таємничість у цифровій поведінці (приховування активності в інтернеті; нервова реакція на перевірки).

Пропонуємо **орієнтовний алгоритм дій педагогічних працівників**, що допоможе своєчасно виявляти тривожні сигнали в поведінці дітей, належно реагувати на потенційні ризики та забезпечувати безпечне освітнє середовище.

У разі виявлення тривожних ознак педагогічний працівник повинен:

1) провести спокійну індивідуальну бесіду з дитиною, проаналізувати інформацію для подальших дій;

2) повідомити класного керівника, психолога, соціального педагога та адміністрацію (за потреби);

3) у разі загрози життю або здоров'ю негайно повідомити керівника закладу та відповідні служби.

Кожен сигнал ризику повинен бути:

помічений;

проаналізований;

належним чином опрацьований.

Алгоритм дій при шантажі

зберегти докази;

не вступати в переговори;

інформувати адміністрацію закладу;

залучати соціальні служби, правоохоронні органи (за потреби).

Забороняється:

публічне обговорення ситуації;

тиск або звинувачення дитини;

залякування;

самостійне «розслідування» без участі фахівців.

Основними правилами педагога мають бути.

Не ігнорувати.

Фіксуємо: що саме насторожило, коли це відбулося, приклади (слова, поведінка).

Спокійна розмова.

Орієнтовні запитання: «Я бачу, що ти останнім часом змінився. Щось сталося?», «Ти виглядаєш стурбованим — хочеш поговорити?».

Передача інформації.

*Повідомити: а*дміністрацію, класного керівника, практичного психолога, правоохоронні органи (за потреби).

Якщо здобувач освіти говорить про насильство, погрожує, демонструє підозрілу активність.

Дії працівника закладу освіти:

Негайно повідомити адміністрацію;

Ізолювати ситуацію (без паніки);

Залучити психолога, медичного працівника, класного керівника, правоохоронні органи (за потреби).

Як говорити із здобувачем освіти?

Поясніть здобувачеві освіти:
«Якщо тебе хтось змушує щось зробити — це не твоя вина»;
«Якщо тебе шантажують — одразу звертайся до дорослих»;
«Навіть якщо це секрет — є ситуації, коли потрібно сказати».
Обов'язково пояснити здобувачеві освіти.
Правило 3-х кроків:
Не погоджуйся!
Збережи докази (скрін)!
Розкажи дорослому якому довіряєш!
Важливі принципи!
Не ігнорувати «дрібниці».
Не стигматизувати дитину.
Не діяти самостійно у складних випадках.
Завжди працювати командою.

ГОЛОВНЕ ПРАВИЛО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ!
Краще перевірити і помилитися, ніж пропустити ризик.

Робота психологічної служби закладу освіти
Психологічна служба закладу освіти забезпечує:
моніторинг психоемоційного стану здобувачів освіти;
індивідуальну та групову діагностику;
консультування здобувачів освіти, педагогів і батьків;
роботу із здобувачами освіти групи ризику;
координацію у випадках складних психоемоційних станів.
У разі потреби здійснюється перенаправлення до профільних фахівців.

Робота з учнями має бути системною та спрямованою на створення безпечного, підтримувального середовища, розвиток довіри, емоційної грамотності та навичок ненасильницької взаємодії, а також на своєчасне виявлення й обговорення можливих труднощів чи переживань дитини.

Здобувачів освіти необхідно **навчати:**
розпізнавати спроби вербування;
діяти у разі шантажу;
звертатися за допомогою.

Звертаємо увагу, що всі здобувачі освіти мають чітко знати алгоритмом дій у разі шантажу.

Щоб ефективно донести до дітей алгоритм дій у разі шантажу, важливо не обмежуватися поясненням правил, а сформувати у них практичні навички та впевненість у своїх діях. Найкраще це робити через прості, зрозумілі пояснення без складної термінології, використовуючи приклади з реального життя або змодельовані ситуації, з якими підлітки можуть зіткнутися в інтернеті чи у спілкуванні.

Доцільно проводити інтерактивні заняття, рольові ігри та обговорення, під час яких діти можуть «програти» ситуацію шантажу та відпрацювати правильну послідовність дій: не відповідати шантажисту, зберегти докази, заблокувати контакт і звернутися до дорослого. Важливо наголосити, що звернення по допомогу — це нормальна і правильна дія, а не слабкість.

Також слід приділити увагу формуванню довіри до дорослих, з якими дитина може поділитися проблемою (батьки, вчителі, психолог, дорослий якому довіряєш), а також регулярно нагадувати про це у безпечному, підтримувальному форматі. Також корисно створити візуальні пам’ятки або короткі інструкції, які діти можуть легко запам’ятати та відтворити в разі потреби.

Формування безпечного освітнього середовища передбачає створення атмосфери довіри й взаємоповаги, де кожен здобувач освіти почувається захищеним, почутим і прийнятим, а також упровадження чітких правил поведінки, розвитку навичок ненасильницької комунікації та своєчасного реагування на будь-які прояви ризикованої чи небезпечної поведінки.

розвиток довіри;

запобігання насильницької поведінки;

підтримка емоційного стану.

Профілактичні заходи передбачають системну роботу, спрямовану на попередження ризикованої поведінки, зокрема проведення просвітницьких занять, розвиток емоційної компетентності здобувачів освіти, формування навичок безпечної та відповідальної поведінки, а також налагодження ефективної взаємодії між педагогами, учнями та батьками.

тренінги з емоційної регуляції;

заняття з медіаграмотності;

навчання безпечній поведінці в інтернеті.

розпізнавання маніпуляцій і вербування;

алгоритмів дій у разі шантажу;

формування навичок звернення по допомогу;

розвиток культури довіри та взаємопідтримки.

розвитку емоційної стійкості та критичного мислення тощо.

Впровадження 4 компонентів у закладі освіти:

Спостереження — всі педагоги знають, на що звертати увагу.

Повідомлення — є простий і зрозумілий механізм передачі інформації.

Реагування — є чіткий алгоритм дій.

Профілактика — системна робота з учнями та батьками.

Алгоритм дій підлітків у разі шантажу має бути простим, чітким і зрозумілим, тому педагогічні працівники мають навчити дітей, як швидко та правильно реагувати у стресовій ситуації:

Не панікувати та не виконувати вимоги шантажиста. Важливо пам’ятати, що поступки зазвичай лише посилюють тиск.

Не видаляти переписку чи матеріали. Зберегти всі докази: повідомлення, скріншоти, профіль користувача, посилання.

Припинити спілкування. Заблокувати особу в усіх доступних сервісах і не вступати в подальші контакти.

Повідомити дорослого, якому довіряєш. Це можуть бути батьки, опікуни, вчитель або шкільний психолог. Головне — не залишатися наодинці з проблемою.

Звернутися по допомогу до фахівців. У разі потреби — до шкільного психолога, адміністрації закладу освіти або правоохоронних органів.

За потреби змінити налаштування безпеки в соцмережах. Обмежити доступ до профілю, змінити паролі, перевірити налаштування конфіденційності.

Пам'ятати, що відповідальність за шантаж лежить на тому, хто його здійснює. **Дитина не винна** у ситуації та має право на захист і підтримку.

Здобувачів освіти повинні чітко знати, що звернення по допомогу є нормальною та безпечною поведінкою.

Отже, маємо зазначити, що ефективність профілактичної роботи залежить від системної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Рекомендуємо закладам освіти посилити просвітницьку роботу з **батьками (іншими законними представниками)** щодо попередження можливих потенційних проявів насильства, у тому числі з використанням зброї, вербування дітей.

Батьків слід ознайомлювати з:

ознаками ризикової поведінки;

загрозами онлайн-вербування;

алгоритмами дій у кризових ситуаціях.

Рекомендації для батьків щодо важливості довірливих стосунків у сім'ї.

Цікавитися життям дитини;

контролювати онлайн-активність;

звертати увагу на зміни поведінки;

підтримувати довірливі стосунки.

підтримувати відкритий діалог із дитиною;

не застосовувати покарання у випадках звернення по допомогу;

спільно формувати сімейні алгоритми дій у разі загроз.

Варто ознайомити батьків (інших законних представників) з **можливими ознаками проявів насильства або ризику вербування дітей**, зокрема:

зміни у використанні Інтернету (дитина починає проводити значно більше або менше часу онлайн, ніж раніше);

ізоляція від родини та друзів (особливу увагу слід звертати на віддалення від однолітків, оскільки певна дистанція від батьків може бути типовою для підліткового віку);

раптова поява таємничості щодо онлайн-активності, небажання ділитися інформацією про спілкування або приховування екрана;

спроби видаляти повідомлення, очищати історію переглядів або блокувати засоби контролю;

емоційна дистанція, підвищена дратівливість, агресивна реакція на запитання про діяльність в Інтернеті;

тривога або агресія у разі неможливості скористатися пристроєм чи перевірити повідомлення;

таємне користування гаджетами, пізнє неспання або прагнення усамітнення для онлайн-спілкування;

нехтування навчанням, соціальними активностями та сімейним часом;

використання зашифрованих месенджерів;

раптові та незрозумілі зміни в поведінці;

тривожність, пригніченість, різкі перепади настрою, втрата інтересу до звичних занять;

підвищена обережність і закритість, уникнення відповідей щодо місцезнаходження чи діяльності;

поява незрозумілих подарунків, грошей або нових речей без пояснення їх походження;

дарування іншим речей чи коштів без зрозумілого джерела;

відсутність потреби у кишенькових грошах;

уникнення соціальних контактів, що може свідчити про спроби ізоляції дитини з боку інших осіб;

поява нових слів або помітна зміна лексики;

нові контакти, особливо з дорослими людьми;

зміни щоденного розпорядку;

замкнутість, розпач або гнів після користування Інтернетом;

обговорення тем, не характерних для віку, або використання невідповідної мови;

порушення сну, зокрема кошмари;

надмірна втома та труднощі з концентрацією уваги;

погіршення успішності або поведінкові труднощі в закладі освіти;

зниження уваги до зовнішнього вигляду;

підвищений інтерес до тем відповідальності, політики, безпеки або насильства;

запитання про смерть, біль, наслідки небезпечних дій або відповідальність;

ознаки тривоги за безпеку близьких, що можуть бути пов’язані з можливим шантажем;

поява незвичних предметів або речовин удома;

інтерес до зброї, вибухових пристроїв чи розташування військових об’єктів;

можливі витоки інформації про об’єкти, приміщення чи питання безпеки;

опосередковані запитання про наслідки протиправних дій або зміну ставлення оточення у гіпотетичних ситуаціях;

непрямі розповіді про інших осіб, які можуть стосуватися ризикованої або протиправної поведінки.

Варто враховувати, що **наведені ознаки** можуть свідчити про наявність тривожних тенденцій у поведінці дитини, однак не завжди однозначно вказують на проблему та потребують уважного й комплексного аналізу.

Рекомендуємо пояснити батькам, що зловмисники можуть використовувати фейкові акаунти, зокрема під виглядом однолітків, і провокувати дітей на дії, які згодом застосовуються для шантажу (наприклад, надсилання особистих фото, інтимне листування, розкриття приватної інформації або фото об'єктів і місць). Також можливий тиск через погрози безпеці близьких людей чи тварин.

Саме тому важливо, щоб батьки завчасно обговорили з дитиною подібні ситуації, наголосили на підтримці та відсутності осуду, навіть у складних випадках. Доцільно визначити сімейний алгоритм дій, наприклад: у разі шантажу зафіксувати докази (скріншоти або фото), припинити спілкування та одразу звернутися до дорослого, якому дитина довіряє, щоб вирішити ситуацію разом.

Також необхідно поінформувати батьків про можливість отримання допомоги — психологічної, юридичної або від правоохоронних органів. Важливо, щоб вони усвідомлювали серйозність потенційних ризиків і сприймали заклад освіти та педагогічних працівників як партнерів у забезпеченні безпеки дитини.

Додаткові джерела для ознайомлення:

1. Як не потрапити «на гачок» російських спецслужб? Онлайн-урок для підлітків про антивербування // сайт МОН // https://mon.gov.ua/news/yak-ne-potrapyty-na-hachok-rosiiskykh-spetssluzhb-onlain-urok-dlia-pidlitkiv-pro-antyverbuvannia
2. Як запобігти вербуванню дітей ворогом / Сайт Державної служби якості освіти в Україні // https://sqe.gov.ua/yak-zapobigti-verbuvannyu-ditey-vorogo/
3. Як батькам та педагогам запобігти вербуванню дітей // Сайт Освітнього омбудсмена України // https://eo.gov.ua/yak-batkam-ta-pedahoham-zapobihty-verbuvanniu-ditey/2025/04/01/
4. Протидія вербуванню дітей та підлітків // Сайт Національної соціальної сервісної служби України // https://nssu.gov.ua/news/protydiia-verbuvanniu-ditei-ta-pidlitkiv
5. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки України у взаємодії зі Службою безпеки України розробили відповідний методичний посібник // https://drive.google.com/drive/folders/15kjoLHAktrbuz-o2dgBAppHadHQHAioB
6. Війна в Україні та небезпеки онлайн // Сайт ГО «Стоп секстинг» https://dignityonline.in.ua/adult/ryzyk/viyna-v-ukraini-ta-nebezpeky-onlayn/
7. Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти України в 2025/2026 навчальному році»

https://www.schoollife.org.ua/pro-metodychni-rekomendatsiyi-priorytetni-napryamy-roboty-psyhologichnoyi-sluzhby-u-systemi-osvity-ukrayiny-v-2025-2026-navchalnomu-rotsi/

8. Переглянути онлайн урок: https://www.youtube.com/watch?v=Cb6oDN9Ha5g&ab_channel=MONUKRAINE&fbclid=IwY2xjawK86xhleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFJVkhQbVZzeWd0d0VVbHdkAR6ZteOt6OkbQ5LruLQlcvLTARp4yM1nso6UIeuDhxSPajP9ZKMmVksG8jWMSw_aem_m-X87rbNOpnurNqqFEG_Lw

9. Національна поліція України розробила рекомендації для проведення інформаційно-просвітницьких заходів щодо недопущення вербування дітей та залучення їх до диверсійної діяльності: https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/rekomendatsii-dlia-provedennia-informatsiyno-prosvitnytskykh-zakhodiv-shchodo-nedopushchennia-verbuvannia-ditey-ta-zaluchennia-ikh-do-dyversiynoi-diialnosti.pdf

10. Щоб допомогти здобувачам освіти сформувати активну громадянську позицію, навчити розрізняти факти й фейки та не піддаватися маніпуляціям і ворожій пропаганді, педагогічні працівники можуть використовувати у своїй роботі посібник «Як говорити про війну росії проти України»: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2023/12/22/yak-hovoryty-pro-viynu-18-11-2024.pdf

11. У разі надходження пропозицій щодо залучення дитини до диверсійної діяльності варто негайно надати інформацію поліції: за телефонним номером екстреної служби «102» або заповнити форму зворотного зв'язку на сайті кіберполіції: https://ticket.cyberpolice.gov.ua